

سرشناسه:	المسیلینی، سیدزهریر، ۱۹۷۳ - م.
عنوان و نام پدیدآور:	آشنایی با سیرتطور فرق و مذاهب اسلامی / سیدزهریرالمسیلینی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۹.
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری:	۲۴۸ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۷۴۸-۶
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۲۴۷] - ۲۴۸.
موضوع:	اسلام -- فرقه‌ها - Islamic sects
موضوع:	فقه -- تاریخ - Islamic law -- History
موضوع:	اصول فقه
موضوع:	Islamic law -- Interpretation and construction
موضوع:	اجتهاد
موضوع:	Ijtihad (Islamic law)
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده:	Almustafa International University Almustafa International Translation and Publication center
رده بندی کنگره:	BP۲۳۶
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۵
شماره کتابشناسی ملی:	۷۲۸۹۹۸۲

BA۰۴۷۶

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

آشنایی با سیرتطور فرق و مذاهب اسلامی

مؤلف: سید زهریرالمسیلینی

چاپ اول: ۱۳۹۹ ش / ۱۴۴۲ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ ● قیمت: ۲۶۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸:

تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ ۲۵ ۹۸ + تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۳۷۸۳۹۳۰۵ ۲۵

◀ ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ - ۲۵

✉ miup@pub.miu.ac.ir <http://buy-pub.miu.ac.ir> [@pub_almustafa](https://pub_almustafa)

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نویخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- صفحه‌آرا: سیدمحمدرضا جعفری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر فنی: علی عبادی فرد

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

آشنایی با سیر تطور فرق و مذاهب اسلامی

سید زهیر المسیلینی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد. جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد. بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمیة» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم

پیش‌گفتار

حوزه‌های علمیه در تلاش خود در طول تاریخ، همواره تعلیم و تربیت را جزو رسالت‌های اصیل خود قرار داده‌اند و بدین وسیله معارف فاخر اسلام و علوم اهل بیت علیهم‌السلام را نسل به نسل تا به امروز رسانیده و در این راستا بیشترین اهتمام را به کتاب‌های آموزشی داشته‌اند.

جامعه المصطفی العالمیه علیها‌السلام نیز یک نهاد حوزوی بین‌المللی است که تعلیم و تربیت فراگیران غیرایرانی را در حوزه علوم اسلامی و انسانی بر عهده دارد و مشتاقان زیادی از ملیت‌های گوناگون در سطوح مختلف آموزشی و رشته‌های متنوع علوم اسلامی و انسانی در این نهاد تحصیل می‌کنند. دانش و بینش اسلامی طلاب غیرایرانی - با توجه به تنوع منطقه‌ای و کشوری - تفاوت‌هایی دارد، همین امر ایجاب می‌کند که نهاد مذکور به تدوین متون نوین و متناسب با تنوع ملیتی بپردازد. این نهاد مبارک، تدوین متون درسی متناسب با نظام آموزشی را از مأموریت‌های ویژه اداره کل تدوین متون درسی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی علیها‌السلام قرار داده و این اداره با اتکا به تجربه پیشین خود و دستیابی به شکوفایی جدید در تولید علم، امید دارد با عنایات الهی و توجهات حضرت ولی عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه از عهده این مأموریت برآمده و در گسترش فرهنگ و معارف اسلام ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سهمیم باشد، این اداره با قدردانی از فعالیت‌های گذشتگان می‌کوشد در اجرای مأموریت یادشده با همکاری گروه‌های

علمی جامعة المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و رعایت معیارهای پیشرفته متون درسی، نیازهای آموزشی این نهاد مبارک را تأمین کند. اثر علمی پیش روی نیز که تحت عنوان «آشنایی با سیر تطور مذاهب فقهی» به همت مؤلف محترم جناب آقای سید زهیر میسلینی برای دوره کارشناسی رشته فلسفه و عرفان اسلامی به عنوان متن درسی تهیه و تدوین شده است، در چارچوب اهداف جامعة المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مبتنی بر نیازهای بین‌المللی صورت پذیرفته است.

کتاب حاضر ریشه اختلافات فقهی را نشان می‌دهد و خواننده با مطالعه آن پی می‌برد که مذاهب، هرکدام برای خود مبانی و اصولی دارند که اگرچه به مرور زمان به اختلاف با یکدیگر منتهی گردیده است، اما در بطن این اختلافات رویش‌های فکری پدید آمده است که هرکدام سهمی در سیر تطور مذاهب فقهی داشته‌اند.

در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از عنایت ریاست محترم پژوهشگاه المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر حسین متقی، ارزیاب‌های علمی اثر: ۱. جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای محمدعلی خالدیان ۲. جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای نصیب‌الله عمراف و ارزیاب شکلی اثر جناب آقای سید امیر هاشمی و نیز از همکاری بخش‌های مختلف جامعة المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ که امکان چاپ و نشر این اثر را فراهم کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

اداره کل تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

فهرست

۱۹	مقدمه
۲۳	درس اول: تعریف فقه در لغت و اصطلاح
۲۳	فقه در لغت
۲۴	فقه در اصطلاح
۲۵	فقه در قرآن
۲۸	واژگان مرتبط
۲۹	ویژگی‌های مهم شریعت
۳۳	درس دوم: اجتهاد و شرایط آن
۳۳	اجتهاد در لغت
۳۴	اجتهاد در اصطلاح
۳۶	انواع اجتهاد در اصطلاح اهل سنت
۳۶	۱. اجتهاد مستقل
۳۶	۲. اجتهاد نیمه مستقل
۳۶	۳. اجتهاد مقید
۳۷	۴. اجتهاد در ترجیح
۳۷	۵. اجتهاد در فتوا
۳۷	مقدمات اجتهاد
۳۸	۱. علوم ادبیات عرب

۳۹. علوم عقلی _____
۴۰. علوم نقلی _____
۴۳. درس سوم: منابع مشترک اجتهاد (۱) _____
۴۳. قرآن مجید _____
۴۴. ۱. قرآن کریم کلام خداست _____
۴۴. ۲. تحریف ناپذیری قرآن _____
۴۴. ۳. حجیت ظواهر قرآن _____
۴۵. ادله حجیت کتاب _____
۴۵. سنت نبوی _____
۴۶. ۱. ادله حجیت سنت رسول خدا _____
۴۶. الف) قرآن کریم _____
۴۷. ب) دلیل عقلی بر حجیت سنت _____
۴۷. ۲. راه‌های دستیابی به سنت قطعی _____
۴۸. الف) خبر متواتر _____
۴۸. ب) خبر واحد _____
۵۳. درس چهارم: منابع مشترک اجتهاد (۲) _____
۵۳. اجماع _____
۵۳. ۱. تعریف اجماع از دیدگاه اهل سنت _____
۵۴. ۲. دلیل حجیت اجماع از دیدگاه اهل سنت _____
۵۴. الف) ادله قرآنی بر حجیت اجماع _____
۵۷. ب) ادله روایی بر حجیت اجماع _____
۶۰. ۳. دیدگاه شیعه در مورد اجماع _____
۶۱. ۴. ادله قرآنی و روایی شیعه بر حجیت اجماع اهل بیت علیهم‌السلام _____
۶۱. الف) دلیل قرآنی _____
۶۲. ب) دلیل روایی _____

۵. مراد از اهل بیت نزد اهل سنت ۶۲
- عقل ۶۴
- درس پنجم: تاریخ فقه و دوره‌های آن ۶۹
- تاریخچه فقه اسلامی ۶۹
- دوره نخست: (دوره تشریح) ۷۰
- ویژگی‌های فقه در دوره پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ۷۰
- درس ششم: جواز اجتهاد پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از دیدگاه مذاهب اسلامی ۷۵
- دیدگاه اول: «جواز اجتهاد برای پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» ۷۵
- دیدگاه دوم: «عدم جواز اجتهاد پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» ۷۷
- دیدگاه سوم: «قول به جواز عقلی و منع شرعی» ۷۸
- الف) دلایل قایلین به جواز اجتهاد پیامبر ۷۹
- دلیل اول: (آیات قرآنی) ۷۹
- دلیل دوم: روایات اسلامی ۸۱
- ب) دلایل طرفداران عدم جواز اجتهاد پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ۸۴
- درس هفتم: فقه در دوره صحابه ۸۹
- دوره دوم: (فقه در دوره صحابه) ۸۹
۱. روش فقهی صحابه ۹۰
۲. علل اختلاف فقهی صحابه ۹۰
- الف) تفاوت نظر در فهم قرآن ۹۰
- ب) اختلاف در استفاده از سنت نبوی ۹۰
- ج) اختلاف نظر در مورد استفاده از رأی ۹۱
۳. علل گرایش صحابه به اجتهاد ۹۱
- الف) عدم حضور رسول خدا در جامعه ۹۱
- ب) نبودن نصی خاص در برابر رویدادهای تازه ۹۲
- ج) انقطاع وحی در زمان گسترش اسلام ۹۲

- ۹۲ _____ (د) نبودن اخبار وافی نزد برخی صحابه
- ۹۲ _____ ۴. ویژگی‌های اجتهاد در این دوره
- ۹۲ _____ الف) سادگی اجتهاد
- ۹۳ _____ ب) سادگی استنباط احکام شرعی
- ۹۳ _____ ج) وجود فقهای مشهور
- ۹۳ _____ (د) سائل دارای جنبه مادی محل ابتلا بوده است
- ۹۴ _____ ه) اعتراف اهل علم به خطا و اشتباهات خود
- ۹۴ _____ ۵. منابع اجتهاد در این دوره
- ۹۴ _____ ۶. مفتیان معروف در این دوره
- ۹۹ _____ درس هشتم: فقه در عصر تابعین و تابع التابعین
- ۹۹ _____ دوره سوم: فقه در عصر تابعین: (از سال ۴۱ تا ۱۳۲ق)
- ۹۹ _____ ۱. روش تابعین در استنباط احکام شرعی
- ۱۰۰ _____ الف) روش رأی
- ۱۰۰ _____ ب) روش حدیث و نقل
- ۱۰۰ _____ ۲. عوامل رشد فقه در دوره تابعین
- ۱۰۱ _____ ۳. ویژگی‌های فقه تابعین
- ۱۰۱ _____ ۴. مکاتب فقهی در دوران تابعین
- ۱۰۲ _____ الف) مکتب مدینه
- ۱۰۲ _____ ب) مکتب کوفه
- ۱۰۲ _____ ۵. عوامل اختلاف فقهی تابعین
- ۱۰۳ _____ دوره چهارم: فقه در عصر پیدایش مذاهب فقهی
- ۱۰۳ _____ ۱. عوامل و منشأ پیدایش مذاهب فقهی
- ۱۰۴ _____ ۲. عوامل و انواع اختلافات فقهی
- ۱۰۵ _____ ۳. انواع مذاهب در این دوره
- ۱۰۵ _____ الف) مذهب فردی
- ۱۰۵ _____ ب) مذهب جماعتی

- درس نهم: علل حصر مذاهب و سدّ باب اجتهاد _____ ۱۰۹
- دیدگاه‌ها درباره حصر مذاهب فقهی _____ ۱۰۹
۱. دیدگاه ابن قیم جوزی _____ ۱۰۹
۲. دیدگاه احمد مصطفی زرقاوی _____ ۱۰۹
۳. دیدگاه سید محمدتقی حکیم _____ ۱۱۰
- علل انحصار مذاهب فقهی _____ ۱۱۰
- تاریخچه سدّ باب اجتهاد _____ ۱۱۱
- عکس‌العمل علمای اهل سنت در مورد انسداد باب اجتهاد _____ ۱۱۲
- درس دهم: آشنایی با مذهب حنفی _____ ۱۱۵
- بنیان‌گذار مذهب حنفی _____ ۱۱۵
- اساتید ابوحنیفه _____ ۱۱۶
- تابعی بودن امام ابوحنیفه _____ ۱۱۶
- ویژگی‌های فقه حنفی _____ ۱۱۸
۱. داشتن روش و منهج مستقل در علم اصول فقه _____ ۱۱۸
۲. فقه تقدیری _____ ۱۱۹
۳. حیل شرعی _____ ۱۱۹
۴. برجستگی فقه اقتصادی _____ ۱۲۰
- مراکز و قلمرو انتشار مذهب حنفی _____ ۱۲۰
- عوامل رشد و انتشار مذهب حنفی _____ ۱۲۰
۱. شاگردان ابوحنیفه _____ ۱۲۰
۲. حمایت‌های سیاسی از مذهب حنفی _____ ۱۲۰
۳. آسان بودن تخریج و ترجیح در مذهب _____ ۱۲۱
- منابع مذهب حنفی _____ ۱۲۱
- منبع نخست: قرآن کریم _____ ۱۲۱
۱. حقیقت قرآن چیست؟ _____ ۱۲۲
۲. حجیت قرائت شاذ _____ ۱۲۳

- ۱۲۹ _____ درس یازدهم: آشنایی با منابع فقه حنفی
- ۱۲۹ _____ منبع دوم: سنت نبوی
- ۱۲۹ _____ ۱. دسته بندی احادیث
- ۱۳۰ _____ ۲. موضع گیری ابوحنیفه در مورد خبر واحد
- ۱۳۲ _____ ۳. شروط پذیرش خبر واحد نزد احناف
- ۱۳۲ _____ منبع سوم: اجماع
- ۱۳۲ _____ منبع چهارم: گفته صحابه
- ۱۳۳ _____ منبع پنجم: قیاس
- ۱۳۳ _____ ۱. قیاس منصوص العله
- ۱۳۳ _____ ۲. قیاس اولویت
- ۱۳۳ _____ ۳. قیاس همراه با تنقیح مناط
- ۱۳۴ _____ ۴. قیاس مستنبط العله
- ۱۳۴ _____ ادله حجیت قیاس نزد حنفی ها
- ۱۳۵ _____ منبع ششم: استحسان
- ۱۳۶ _____ منبع هفتم: عرف
- ۱۳۷ _____ مهم ترین دیدگاه های کلامی امام ابوحنیفه
- ۱۳۷ _____ ۱. حقیقت ایمان
- ۱۳۸ _____ ۲. صفات الهی
- ۱۳۸ _____ ۳. رؤیت خداوند
- ۱۳۹ _____ ۴. قدر
- ۱۴۰ _____ ۵. خلق قرآن
- ۱۴۵ _____ درس دوازدهم: آشنایی با مذهب مالکی
- ۱۴۵ _____ پایه گذار مذهب مالکی (۹۳- ۱۹۷ق)
- ۱۴۶ _____ ۱. اساتید مالک
- ۱۴۶ _____ ۲. شاگردان مالک

۳. حیات سیاسی مالک _____ ۱۴۷
- الف) دوری از شورش و قیام _____ ۱۴۷
- ب) نصیحت و ارشاد خلفا _____ ۱۴۸
۴. قلمرو مذهب مالکی _____ ۱۴۸
۵. علل انتشار مذهب مالکی _____ ۱۴۸
۶. ویژگی های فقه مالک _____ ۱۴۹
- الف) انعطاف پذیری در اصول _____ ۱۴۹
- ب) مراعات کردن مصلحت _____ ۱۵۰
- ج) تکیه بر نظر صحابه _____ ۱۵۰
- درس سیزدهم: آشنایی با منابع فقه مالکی _____ ۱۵۵
- منابع استنباط احکام شرعی در فقه امام مالک _____ ۱۵۵
۱. قرآن کریم _____ ۱۵۵
- دلالت های قرآن کریم _____ ۱۵۶
۲. سنت _____ ۱۵۷
۳. اجماع _____ ۱۵۸
۴. عمل اهل مدینه _____ ۱۵۸
۵. قول صحابی _____ ۱۵۹
۶. قیاس _____ ۱۵۹
۷. مصالح مرسله _____ ۱۵۹
- الف) مصلحت منصوص العله _____ ۱۶۰
- ب) مصلحت ملغی _____ ۱۶۰
- ج) مصلحت مسکوت عنه _____ ۱۶۰
- شرایط استفاده از مصالح مرسله _____ ۱۶۰
۸. سدّ ذرایع _____ ۱۶۱
۹. استحسان _____ ۱۶۱

- ۱۶۲ _____ مهم ترین کتب فقهی مالکی ها
- ۱۶۲ _____ نظرات و دیدگاه های کلامی مالک
- ۱۶۷ _____ درس چهاردهم: آشنایی با مذهب شافعی
- ۱۶۷ _____ نگاهی به زندگانی شافعی (۱۵۰ - ۲۰۴هـ)
- ۱۶۸ _____ ویژگی های علمی و شخصیتی امام شافعی
- ۱۶۸ _____ ۱. فعالیت فقهی شافعی
- ۱۶۹ _____ ۲. ویژگی های فقه شافعی
- ۱۷۰ _____ ۳. تحولات مذهب شافعی
- ۱۷۰ _____ ۴. قلمرو انتشار مذهب شافعی
- ۱۷۱ _____ ۵. عوامل انتشار مذهب شافعی
- ۱۷۱ _____ الف) شخصیت نسبی امام شافعی
- ۱۷۱ _____ ب) سفرهای علمی امام شافعی
- ۱۷۱ _____ ج) تدوین قواعد اصولی
- ۱۷۱ _____ د) اعتدال در مباحث علمی
- ۱۷۲ _____ ه) حمایت های سیاسی
- ۱۷۲ _____ و) تلاش بی دریغ شاگردان شافعی
- ۱۷۲ _____ ۶. شاگردان شافعی
- ۱۷۷ _____ درس پانزدهم: آشنایی با منابع فقه شافعی
- ۱۷۷ _____ منابع استنباط در فقه شافعی
- ۱۷۷ _____ ۱. قرآن کریم
- ۱۷۸ _____ الف) انواع دستورات و قوانین الهی در قرآن
- ۱۷۸ _____ ب) حجیت ظواهر قرآن
- ۱۷۸ _____ ۲. جایگاه سنت از دیدگاه شافعی
- ۱۷۹ _____ الف) حجیت سنت نزد شافعی
- ۱۷۹ _____ ب) اقسام سنت

- ج) نسخ قرآن توسط سنت ۱۸۰
۳. خبر واحد نزد شافعی ۱۸۰
- دلیل حجیت خبر واحد نزد امام شافعی ۱۸۱
۴. اجماع ۱۸۱
۵. قیاس ۱۸۲
۶. اقوال صحابه ۱۸۳
۷. استصحاب ۱۸۳
۸. عرف ۱۸۳
۹. استحسان ۱۸۳
- دیدگاه‌های کلامی امام شافعی ۱۸۴
- درس شانزدهم: آشنایی با مذهب حنبلی ۱۸۷
- زندگی نامه احمد بن حنبل (۱۶۴ - ۲۴۱ هـ) ۱۸۷
- ویژگی‌های فقه حنبلی ۱۸۷
- قلمرو انتشار مذهب حنبلی ۱۸۹
- علل قلت پیروان مذهب حنبلی ۱۸۹
- منابع فقه احمد بن حنبل ۱۸۹
- درس هفدهم: آشنایی با فقه شیعه ۱۹۳
- معرفی مذهب فقهی شیعه ۱۹۳
- ویژگی فقه شیعه ۱۹۴
- منابع فقه شیعه ۱۹۴
۱. کتاب خدا (قرآن کریم) ۱۹۴
۲. سنت معصوم ۱۹۵
- الف) حجیت سنت نبوی از منظر شیعه ۱۹۵
- ب) حجیت سنت نبوی از منظر عقل ۱۹۵
۳. اجماع ۱۹۶

- الف) اجماع محصل و منقول _____ ۱۹۷
- ب) اجماع بسیط و مرکب _____ ۱۹۷
- ج) اجماع عامه و خاصه _____ ۱۹۸
- د) اجماع مدرکی و غیرمدرکی _____ ۱۹۸
۴. عقل _____ ۱۹۸
- کتاب فقهی شیعه _____ ۲۰۰
- دوره‌های فقه شیعه _____ ۲۰۱
۱. دوره تشریح _____ ۲۰۱
۲. دوره تبیین و تدوین فقه _____ ۲۰۱
۳. دوره دسته‌بندی و تبویب _____ ۲۰۲
۴. دوره توسعه مسائل فقهی _____ ۲۰۳
۵. دوره استدلال _____ ۲۰۴
۶. دوره گسترش استدلال و تنقیح _____ ۲۰۴
۷. دوره رشد و تکامل _____ ۲۰۵
۸. دوره تدقیق و ژرف‌اندیشی در مباحث فقهی _____ ۲۰۶
۹. دوره تلخیص مباحث فقهی _____ ۲۰۷
۱۰. دوره کاربرد همه‌جانبه فقه _____ ۲۰۷
- درس هجدهم: آشنایی با مذهب ظاهری و مذهب زیدی _____ ۲۱۳
- معرفی مذهب ظاهری _____ ۲۱۳
- بنیان‌گذار مذهب ظاهری _____ ۲۱۴
- ویژگی عمومی فقه ظاهری _____ ۲۱۶
- اصول مذهب ظاهری _____ ۲۱۶
- بزرگان مذهب ظاهریه _____ ۲۱۸
۱. ابن حزم اندلسی (۳۸۴-۴۵۶ق) _____ ۲۱۸
۲. ابوبکر محمد بن داود ظاهری _____ ۲۱۹

۳. ابن مفلس _____ ۲۱۹
۴. قاضی الخضرى _____ ۲۱۹
۵. عبدالله بن قاسم بن هلال اندلسى _____ ۲۲۰
۶. شاگردان ابن داود ظاهرى _____ ۲۲۰
۷. منذر بن سعيد بن عبدالله بلوطى (متوفى ۴۰۳ ق) _____ ۲۲۰
- معرفى مذهب فقهى زیدیه _____ ۲۲۰
- بنیان‌گذار مذهب زیدیه _____ ۲۲۱
- منابع استنباط در فقه زیدى _____ ۲۲۱
- ویژگی‌های فقه زیدى _____ ۲۲۲
- پیوست‌ها _____ ۲۲۷
- فهرست آیات _____ ۲۲۷
- فهرست اعلام و شخصیت‌ها _____ ۲۲۹
- آشنایی با برخی اصطلاحات فقهی _____ ۲۴۰
- کتابنامه _____ ۲۴۷

مقدمه

علم فقه از دانش‌های ویژه دین مقدس اسلام است که پیدایش آن از سال‌های نخست ظهور اسلام آغاز شده و در طول پانزده قرن، سیر تکاملی خود را طی کرده و همچنان پویا و پابرجا به حیات خویش ادامه می‌دهد. رسول گرامی اسلام پایه‌گذار علم فقه بوده است و پیروان راستین آن حضرت نیز با الهام از روش و منش آن حضرت همواره منادیان فقه و فقاہت و پرچمداران هدایت امت به سرچشمه زلال علوم اسلامی بوده‌اند.

علم فقه به عنوان یکی از محوری‌ترین علوم اسلامی، همواره در زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان حائز اهمیت بوده است. بر همین اساس آشنایی جویندگان با موضوعاتی مانند سیر تطور آراء و اندیشه‌های فقهی، آثار تاریخی و اعلام و آثار هر دوره، مذاهب فقهی و ویژگی‌های هر یک از آن‌ها می‌تواند در ژرف‌اندیشی و دستیابی به ثمرات شیرین و بلند فقه و فقاہت نقشی درخور ایفا کند.

بدون شک دانستن تاریخ پیدایش و سیر تحول و تطور هر مذهب فقهی در درک اصول و مبانی آن مذهب نقش بسزایی دارد و هنگامی می‌توان سیر تطور یک مذهب فقهی را بررسی کرد که از آثار و شیوه کار علمی دانشمندان آن آگاهی داشت. بنابراین تحقیق و تتبع در تاریخ فقه و فقها و به تبع آن آشنایی با اصول و مبانی مذاهب فقهی برای درک بهتر آن مذاهب امری ضروری است.

به یقین دانستن تاریخ پیدایش و سیر تطور هر علم نیز در درک مسائل آن علم نقش بسزایی دارد. امروزه «تاریخ» را به ذکر «چرایی پیدایش اشیاء» اطلاق کرده‌اند و بر آن «فلسفه تاریخ» نام نهاده‌اند، اما در اصل واژه «تاریخ» بیان موقعیت و مبانی اشیاء بوده است. در این نوشتار نیز مقصود همین معنا است و به عبارت دیگر تاریخ هر شیء دارای دو وجه است: یکی بیان حدوث آن (یعنی وجود پس از عدم آن)، و دیگری بیان تحول حادث در طول زمان و بیان مراحل رشد و تکامل آن است. آنچه مورد توجه ما در این مجموعه بوده، وجه دوم است، زیرا درست است که فقه از عصر تشریح آغاز شد، اما این به معنای آغاز پیدایش فقه - یعنی استنباط احکام از منابع - نیست، بلکه فقه به این معنا زمانی آغاز شد که دسترسی به منبع وحی و مفسران بی‌واسطه آن امکان‌پذیر نبوده است و همان طوری که از مطاوی این کتاب به دست می‌آید، پس از رحلت پیامبر مکرم اسلام ﷺ بین صحابه و تابعین اختلاف مبنایی و روشی پیش آمد و با عدم وجود مرجع واحد این اختلافات مبنایی به حال خود باقی ماند و در نتیجه تدریجاً مکتب‌های فقهی متعدد پدید آمدند و در هر کدام از آن مکاتب فقهی مبانی و اصولی مورد پذیرش قرار گرفت و فقهای ظهور کردند و به تبع آن اختلافات فقهی تعمیق و گسترش یافت. می‌توان گفت، این اختلافات:

اولاً: ناشی از اختلاف نظری بود که در استنباط از «نصی» به وجود آمد. اختلاف نظری استنباطی که در مورد کتاب و سنت هر دو صادق بود یا اختلاف در اثبات «نصی» که فقط در مورد سنت است، زیرا در نص قرآنی اختلاف وجود ندارد. این نوع اختلاف مستند به نقل، غالباً در مسائل کلی فقه و گاهی در مبانی اصولی فقه است.

ثانیاً: ناشی از اختلاف نظر و رأی و سلیقه یا اختلاف در مسائل اصولی است که بیشتر در مسائل فرعی فقه رخ می‌دهد.

اکنون این پرسش مطرح است که با وجود اختلافات مبنایی و سلیقه‌ای بین پیروان مذاهب اسلامی چگونه می‌توان برای پیروان هر مذهب از تقریب مذاهب گفت و از آن دفاع کرد؟ در پاسخ می‌توان گفت این اختلاف‌ها ناشی از اجتهاد است و چون اسلام اجتهاد را می‌پذیرد، طبعاً اختلاف ناشی از آن را نیز می‌پذیرد و این، مورد اتفاق همه مذاهب فقهی است؛ بنابراین مسئله تخطئه و تصویب در میان فقها (اعم از سنی و شیعه) مطرح گردیده است. اما در خصوص تقریب مذاهب باید گفت: دو اصل وجود دارد که اگر آن دو اصل را بپذیریم، مسئله تقریب و آثار آن را نیز خواهیم پذیرفت. آن دو اصل عبارتند از:

اصل اول: اختلاف آراء امری طبیعی و اجتناب‌ناپذیر است و نمی‌توان آن را از بین برد، و این امر ربطی به شیعه‌بودن یا سنی‌بودن ندارد، زیرا اختلاف نظر فقهی و مبنایی در فقهای یک مذهب نیز قابل مشاهده و اجتناب‌ناپذیر است.

اصل دوم: اختلافات فقهی عموماً به‌طور عمده ناشی از اجتهاد است، نه از تعمد در تحریف دین.

با پذیرفتن این دو اصل دیگر جایی برای تفرقه و برخوردهای مذهبی میان پیروان مذاهب باقی نمی‌ماند و اگر کسی در دو اصل فوق مناقشه داشته باشد، باید بداند که مصلحت اسلام و مسلمین در عصر حاضر اقتضا می‌کند که مسلمان‌ها اهل هر مذهب و مسلکی که هستند با پیروان مذاهب دیگر برادرانه رفتار کنند و آن‌ها را مسلمان و پایبند به احکام و شریعت بدانند و داوری را به خدا واگذار نمایند؛

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾^۱

مهم‌ترین اهدافی که این کتاب دنبال می‌کند عبارتند از:

الف) کاستن از شکاف و اختلافاتی که گریبان‌گیر مذاهب اسلامی است و ترسیم

مرزی علمی برای تعصب مذهبی و فرقه‌ای که خود برخاسته از عوامل گوناگون، (از جمله جهل و ناآگاهی پیروان برخی از مذاهب از مبانی و اصول مذاهب دیگر) است. (ب) تقویت روحیه تقریب بین مذاهب و تلاش در پررنگ کردن نقاط اشتراک مسلمانان و آگاهی بخشی نسبت به عوامل و خاستگاه‌های اختلاف است.

(ج) ارج نهادن به تلاش‌های عالمان نامور و بهره‌جستن از ثروت فقهی بزرگی که دستاورد مجاهده صد‌ها ساله هزاران فقیه متفکر مسلمان است؛ آنان که در راه روشن کردن راه فراری نسل‌های پس از خود روز را به شب و شب را به روز پیوند داده‌اند.

اثر حاضر که حاصل سه دوره تدریس اینجانب است، به‌عنوان پیش‌نیاز و درآمدی بر آموزش فقه (دو واحد درسی) به نگارش درآمده و پس از اعمال اصلاحات ساختاری و محتوایی به‌عنوان کتاب درسی در اختیار جامعه علمی و طلاب علوم دینی قرار گرفته است. بدیهی است نظرات و پیشنهادهای اساتید و صاحب‌نظران می‌تواند در تجدیدنظرهای بعدی لحاظ شود.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که در به‌ثمر رسیدن این اثر نقش داشتند از جمله ارزیابان محترم، آخوند عصام‌الدین گوگلان و استاد نصیب‌الله عمراف که در ارزیابی ساختاری و محتوایی اینجانب را قرین منت خود ساختند، تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از همکاری صمیمانه استاد گران‌قدر مجتبی طالبی که عهده‌دار تصحیح و ویراستاری این کتاب بوده‌اند، سپاسگزارم.

سید زهیر المسیلمی

جمهوری اسلامی ایران، گلستان، گرگان

زمستان ۱۳۹۴